

„Speculator“-ul și prada lui

VALERIU GHERGHEL

Cu un interes deosebit a fost primită ultima carte semnată de Ștefan Afloroaei, *Metafizica noastră de toate zilele: Despre dispoziția speculativă a gândirii și prezența ei firească astăzi*, București: Humanitas, 2008. Și pe bună dreptate. Autorul este un gânditor de primă mână și, de ce nu am spune-o?, unul dintre cei mai iscusiți scriitori contemporani. Stilul său este limpede fără să cadă în comun, sculptor fără să cadă în baroc, adânc fără să devină obscur... În desfășurarea ei, *Metafizica noastră de toate zilele...* urmărește, în special, patru întrebări principale (care nu sînt negreșit acelea ale lui Kant), cărora le consacră secțiuni separate: i) ce înseamnă la urma urmelor a gândi?; ii) în ce constă modul speculativ al gândirii?; iii) care ar fi imaginile (*id est* figurile speculative) predilecte ale acestei gândiri?; și iv) ce semnificație putem da „fenomenului speculativ“?

Ștefan Afloroaei atacă meticolos și, în același timp, cu o vădită bucurie fiecare din aceste venerabile întrebări. Nu știu cât de cotidian este însă, în pofida subtitlului optimist-leibnizian, exercitiul metafizic... Filosofia e privită, de obicei, cu dispreț și, departe de a vedea în ea o *regină* ascunsă într-un turn suveran, omul de rînd pare a descifra în capriciile ei („Iubita care nu încetează niciodată să ne certe“, pp.257-265) cel mult mofurile unei femei de moravuri ușoare. Oricum, turnul re-

ginei se prăbușește, pînă la urmă, precum, odinioară, turnul Babel, și din toată superbia metafizicii nu mai rămîne adesea mare lucru. Dacă știm identitatea reginei, să cercetăm cine poate fi, totuși, curtezanul ei cel mai înfocat, *speculator*-ul.

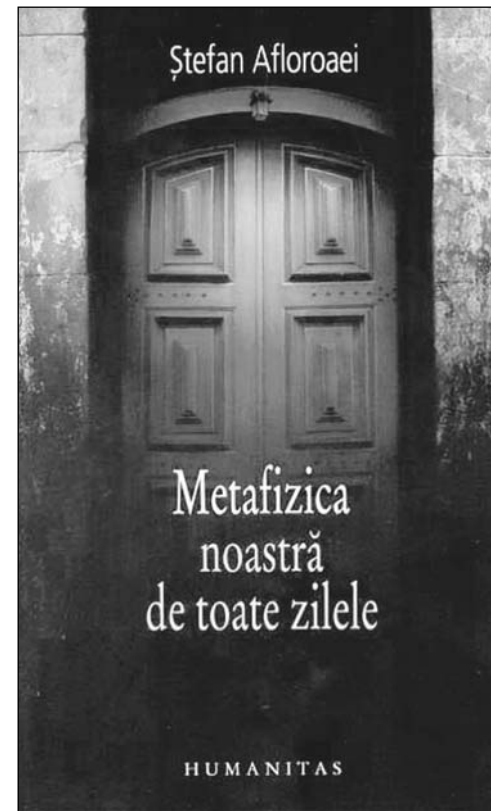
Esenta acestui „personaj filosofic“, cu expresia lui Deleuze-Guattari (autorul bicefal al cărții *Ce este filosofia?*) se dezvăluie abia la o analiză etimologică. El nu este nici „preten-dentul“, nici „preotul“ și nici „idiotul“ (pentru a cita cîteva din personajele inventariate de aceeași Deleuze și Guattari). E, mai degrabă, un ins solitar, așezat mai sus decît cei ce privesc „natura“ (cf. Aristotel, *Metafizica*, 1005a35), un ins obligat la o pîndă anxioasă. Iată cum îl prezintă autorul: „În fond termenul *speculator* a numit înainte de toate omul simplu, cu lumea și grijile sale, aflat la un moment dat într-o situație pe cît de obișnuită sau concretă, pe atît de gravă. Despre ce anume este vorba? Era bine cunoscută situația celui care, lăsat singur într-un post de observație, de regulă noaptea, pe o înălțime oarecare, avea obligația să vadă cu atenție ce anume se întîmplă în jur sau în depărtare. Acestui om îi revenea o misiune nu tocmai simplă, aceea de a sta de veghe peste noapte într-un loc retras. Faptul ca atare era oarecum inevitabil în vreme de război și de nesiguranță a vieții. Macrobius, de pildă, în *Saturnalia*, V, 15, făcînd o comparație între vechea lume greacă și cea romană, vorbește despre o necesară *speculatio nocturna*, supravegherea pe timp de noapte a unui tinut sau a unei tabere milita-

re... Nu oricine însă putea să fie lăsat de veghe, ca *speculator*. Căci în timp ce restul oastei era retrasă într-o mică depresiune pentru odihnă, el urma să rămînă singur și să vegheze pe una din înălțimile apropiate. Sau urma să inspecteze locurile din jur, asemeni unui bun cercetaș. Trebuia atunci să privească în toate părțile cu multă grijă, ca să observe la timp ceea ce ar fi putut să pună în primejdie viața sa și pe a celor din apropiere“ (pp.108-109).

Am reprodus acest pasaj nu doar pentru a semnala una din semnificațiile mai vechi ale termenului „speculator“, ci pentru însăși frumusețea rostirii. Firește, în timp, acest personaj solitar, „păzitorul“ covîrșit de răspunderi și griji, va cunoaște o evoluție interesantă. Va veni o vreme (Evlul Mediu) în care înalta, semeața lui privire se va confrunta cu o „entitate“ ce nu poate fi sesizată nicidecum *de deasupra*: anume cu Dumnezeu. Cum se va numi el atunci? Ce chip va lua? În ce fel va privi? Ei bine, precizează Ștefan Afloroaei, gânditorii (un Bernard din Clairvaux, printre ei, în secolul al XII-lea) vor distinge, acum, între două modalități ale privirii, *speculatio* și *contemplatio*; ambele sînt, deopotrivă, versiuni ale verbului *considerare*: a privi astrele, universul sideral: „cînd este în joc vederea speculativă, se subînțelege că accesul la cele divine nu este nemijlocit. Dimpotrivă, el descrie un drum ce pleacă de la cele omenești sau temporale și duce dincolo de acestea“ (118). Privirea însăși se metamorfozează: *speculator*-ul devine un umil *contemplator*. Nu mai e nici singur, nu mai are, poate, nici temeri.

Oricum, simpatia mea se îndreaptă, întregă, spre cel dintîi: spre pîndar...

Cartea lui Ștefan Afloroaei, *Metafizica noastră de toate zilele...*, este, fără îndoială, una din cele mai semnificative apariții filosofice ale anului 2008.

Este cu adevărat metafizica inevitabilă?

ELENA POPA

Care este rolul metafizicii într-o lume ancorată în concret și tot mai puțin interesată de speculații și dispute fără de sfîrșit? În condițiile în care metafizica nu poate să ne ofere nici claritatea și exactitatea științei, nici avantajele tehnologiei, nici măcar sentimentele puternice pe care le trăim în fața unei opere de artă, se ridică o serie de întrebări cu privire la statutul și evoluția acesteia. A devenit metafizica o ocupație cu un rol controversat ce aparține exclusiv filosofilor? Mai mult, deconectarea acesteia de la „concretul“ care ne preocupă din ce în ce mai mult va duce la transformarea sa radicală, sau poate chiar la dispariție? Ștefan Afloroaei surprinde în cartea sa, *Metafizica noastră de toate zilele* (București: Humanitas, 2008), o ipostază diferită a metafizicii, pornind de la întrebări profund umane, de neocolit, și ajungînd la explicații ce străbat secole întregi de reflecție asupra acestor chestiuni.

După cum o spune și titlul, cartea tratează metafizica atît din perspectiva oarecum restrictivă și critică a filosofului, cît și din punctul de vedere al celui care, pornind de la întrebări aparent banale, din viața de zi cu zi, ajunge la marile dileme ale metafizicii. „Cum gîndim?“, „Care sînt granițele lumii vizibile?“, „Cum este lumea, în sine?“ sînt doar cîteva din întrebările care își caută răspunsul pe teritoriul fascinant, dar totodată dificil de parcurs al metafizicii. După cum subliniază autorul volumului, „nu o doctrină sau alta importă de această dată, ci mai curînd o formă de sensibilitate, o dispoziție care se manifestă în reprezentări și imagini, credințe și idei, în limba vorbită și în voința care ne expune timpului dat“ (p.13). Așadar, miza cărții nu este de a purta cititorul prin diferite zone ale metafizicii și de a-i oferi priveliști ametoitoare, ci de a pune în lumină rolul covîrșitor pe care metafizica îl joacă, de la un anumit punct, în gîndirea umană. Ștefan Afloroaei are aici în vedere un vechi argument prin care Immanuel Kant încerca să scoată metafizica din starea de „arenă a certu-

rilor fără de sfîrșit“: metafizica este o dispoziție naturală. După cum au arătat mai tîrziu autori ca Nietzsche, Colingwood sau Gadamer, avem nevoie de metafizică atît timp cît sîntem preocupați de limbaj și gramatică sau de presuposițiile care stau la baza celor mai simple cercetări. În *Metafizica noastră de toate zilele*, autorul susține o idee care, la prima vedere, ar părea uimitoare: problema nu este de a face sau nu metafizică, ci de a nu putea, pur și simplu, să nu facem metafizică.

Prima secțiune aduce în discuție problema gîndirii. În căutarea unui răspuns la întrebarea „ce este gîndirea?“, se trece dincolo de o definiție a gîndirii ca act pur logic sau ca proces psihic, acestea fiind considerate moduri ale gîndirii. Metafizica intervine acolo unde gîndirea își extinde granițele și urmărește mai mult decît simple obiecte. Concluzia este aceea că orice gîndire are caracter autoreflexiv, adică se pune în permanență pe sine în discuție. Prin aceasta se explică și dispoziția speculativă a gîndirii, care tinde să se dedubleze. Analogia vine pe linia termenului latin *speculum* care desemnează atît oglinda, cît și imaginea proiectată. Trecînd prin distincția kantiană dintre a gîndi și a cunoaște, se ridică problema dacă limita inferioară a gîndirii este principiul noncontradicției. Cu sprijinul faptelor din realitate, care de multe ori nu pot fi clasificate prin utilizarea unei logici bivalente și cu cel al considerațiilor făcute pe marginea limitelor valabilității noncontradicției, gîndirea poate excede acest principiu. În continuarea explicitării gîndirii se ridică însă și o altă întrebare: „cum gîndim?“. Aici intră în joc problema categoriilor gîndirii.

În cea de-a doua secțiune, autorul abordează problema reflecției asupra eului și a limitelor sale în cadrul mai larg al lumii. De la distincția efectuată de filosofii stoici, între lucrurile care ne stau în putință și cele care nu ne stau în putință, se ajunge la problema inevitabilă a finitudinii ființei umane. Finitudinea poate fi surprinsă doar printr-o privire de la un nivel superior, care ne permite să vedem lumea și locul nostru în cadrul acesteia. Asemeni altor întrebări, precum întrebarea privitoare la

ființa lucrurilor, aceasta reclamă o postură contemplativă, diferită de oricare alte cercetări. Aici se întrevide importanța gîndirii speculative și ipostaza de „speculator“ a celui care se ocupă de metafizică. Momentele speculative sînt identificate în metafizica propusă de gînditori precum Descartes, Hegel, Schelling sau Nietzsche. Alături de acestea, este prezentată și critica gîndirii speculative. Critica este una din modurile de raportare la metafizică, de partea cealaltă găsindu-se continuarea acesteia. Ceea ce trebuie subliniat este că, deopotrivă, acceptarea metafizicii ca dispoziție naturală, cît și critica acesteia presupun o formă de metafizică. De aici și concluzia că metafizica este inevitabilă. Această concluzie este susținută și de caracterul speculativ pe care multe preocupări specifice umane îl prezintă: dialogul (Gadamer), interacțiunea cu celălalt (Levinas), structurile gramaticii (Nietzsche) etc.

Reflecțiile asupra demersului metafizic sînt continuate de studiul unor obiecte ale gîndirii

speculative. Acestea reprezintă, în linii mari semnificațiile conceptului de ființă. Pornind de la discuția lui Aristotel asupra ființei din *Metafizica*, se ajunge la modulurile speculative, în care faptul de a fi este perceput cotidian: a exista, a fi de față, a fi real, a se afla, a se întîmpla. Alături de acestea sînt analizate și concepte specifice modernității, precum „a fi în mod efectiv“, problema întîmplării și „a surveni pur și simplu“. Discuția asupra ființei se încheie cu o ilustrare a atracției pe care această întrebare specific metafizică o exercită. În acest sens, sînt considerate semnificative descrierile unor filosofi precum Kant și Aristotel.

Cartea se încheie cu un studiu asupra *lucrului în sine*, considerat obiect spre care tinde permanent gîndirea speculativă, numit „fenomen speculativ“. La prima vedere, această formulare ar părea paradoxală, însă paradoxul poate fi înlăturat dacă percepem fenomenul ca pe ceva care apare nu numai pe baza experienței empirice, ci și a altor experiențe, precum voința sau credința. Dintre multiplele sensuri ale *lucrului în sine* pe care le utilizează Kant, iar autorul se oprește asupra *lucrului în sine* ca perspectivă, ca mod de a vorbi despre un obiect. Aici se poate observa analogia dintre fenomen și lucru în sine, ca moduri diferite de a vorbi despre un obiect: așa cum apare el pentru noi și așa cum este el în sine. Lucrul în sine, ca orice fenomen speculativ implică o structură antinomică și experiența a ceva străin. Aici se poate identifica o altă sursă a metafizicii: legătura strînsă dintre fenomenele speculative și sentimentul existential. Acestea se prelungesc în problema libertății și a necondiționării care aduce din nou în lumină o interogație asemănătoare celei kantiene.

După studiul acestor probleme speculative, se poate ajunge la o concluzie deloc surprinzătoare: dacă acceptăm că rațiunea este supusă în permanență antinomiilor de tot felul și întrebărilor perene, trebuie să recunoaștem și importanța metafizicii, ca demers inevitabil. Confruntînd această imagine cu exemplele și argumentele construite de Ștefan Afloroaei putem întrezări prezența de necontestat a metafizicii printre preocupările esențiale ale omului.